

УДК 330.34

Стоянець Н. В.

Сумський національний аграрний університет

ЗАЛЕЖНІСТЬ ВІД ПОПЕРЕДНЬОГО РОЗВИТКУ («PATH DEPENDENCE») АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ¹

Досліджено основні положення теорії залежності від попереднього розвитку «path dependence». Охарактеризовані основні напрями та етапи аграрної реформи в Україні. Узагальнені причини аграрної реформи та визначені шляхи подолання кризового стану в аграрному секторі України. Обґрунтований вплив інституційних пасток на подальший розвиток аграрного сектору держави.

Ключові слова: path dependence, QWERTY-ефект, аграрний сектор, аграрна реформа, інституційні пастки.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні здійснюються всебічні структурні перетворення, які, безсумнівно, матимуть значний вплив і на майбутній розвиток аграрного сектору держави. Зупиняючись на найбільш значних поточних чи перспективних, вже задекларованих зрушеннях, насамперед слід зупинитися на структурних змінах, які вже сьогодні відбуваються на сільських територіях і які в майбутньому вплинуть на розвиток аграрного бізнесу та на загальний стан аграрної економіки, – це адміністративно-територіальна реформа. Основним завданням реформи є надання максимальних владних та фінансових повноважень сільським громадам щодо самостійного вирішення переважної більшості питань свого подальшого розвитку. Другою важливою зміною, що може відбутися в недалекому майбутньому, є зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, що знаходиться у приватній власності у більшості сільських жителів. Але це питання і надалі залишається досить невизначеним та юридично неврегульованим. Також вже є досить позитивні зрушення в частині підтримки дрібних товаровиробників – прийняті зміни до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств. Метою зазначених змін є надання можливості більш ефективної виробничої діяльності домогосподарствам населення через їх трансформацію у сімейні фермерські господарства. Вкрай важливим для вітчизняного аграрного бізнесу є прийняття комплексу змін до Законів України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» та «Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини». Це добірка так званих законодавчих актів, які націлені на запровадження в Україні моделі європейської системи безпечності та якості харчових продуктів, яка побудована на принципі «від лану до столу» і базується на процедурах НАССР. Зазначені зміни повинні дати можливість кінцевим споживачам отримати безпечну та якісну сировину і кінцеву продукцію, при цьому виробник у будь-який час повинен мати точну інформацію про те, звідки він отримав сировину чи харчовий продукт і кому цей продукт було реалізовано. Деякі вищезазначені процеси вже почали впливати як на розвиток сільських територій, так і на розвиток аграрної економіки загалом, а інші ще матимуть такий вплив.

Але попри велику кількість як уже прийнятих та впроваджених структурних зрушень, так і таких, які вже прийняті, та ще будуть впроваджуватися

в майбутньому, необхідно насамперед проаналізувати, чи будуть спроможними такі задекларовані зміни дійсно змінити досить складну та неврегульовану ситуацію, яка сьогодні склалася в аграрному секторі економіки, в кращий бік. І чи не будуть такі зміни мати негативні наслідки чи містити нові інституційні пастки. Тобто необхідно насамперед приділити значну увагу вже отриманим результатам здійснених реформ, проаналізувати припущені помилки та їх наслідки, дійти висновків та вдосконалити ті зрушення, які приведуть до позитивних результатів розвитку. Тобто необхідно проаналізувати попередній розвиток, оцінити можливість сприйняття майбутніх змін, а вже потім говорити про перспективи подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку аграрного сектору економіки присвячені роботи вітчизняних учених О.М. Бородіної, О.Г. Булавки, Р.Я. Корінця, М.Ф. Кропивка, Ю.О. Лупенка, М.Й. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, П.М. Музики, І.В. Прокопи, В.А. Пуліма, П.Т. Саблука, В.В. Юрчишина та інших українських дослідників.

Слід зазначити, що теорія «path dependence», або теорія «залежності від попереднього розвитку», є досить новим і мало досліджуваним напрямом у вітчизняній економічній науці. Так, у США теорію розвивали представники інституціоналізму Б. Артур та Д. Норт, які поширили концепцію залежності від попереднього розвитку на широкий клас економічних інститутів, що розуміються як «правила гри в суспільстві, обмежені рамки, які організують відносини між людьми» [1; 2, с. 17]. Інші дослідники економічної науки, такі як Р.М. Нуреев, Ю.В. Латов [3], О.Г. Пугачева [4], також зазначають на доцільності використання цієї теорії під час планування подальшого розвитку. Так, Р.М. Нуреев та Ю.В. Латов досліджують залежність від попереднього розвитку на пострадянському просторі. О.Г. Пугачева розглядає процеси тіньової економіки в Україні та інші «інституційні пастки», які перешкоджають зміні суспільства та його підготовці до майбутнього.

Вітчизняні науковці О.О. Дегтярьова, Г.О. Пудичева досліджують можливість застосування теорії «залежності від попереднього розвитку» у сфері енергетики України та доводять її ефективність на прикладі енергетичного сектору Німеччини [5].

Ю.В. Киндзерський використовує цю теорію під час характеристики олігархічної пастки розвитку в контексті інституційних трансформацій в Україні.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні все більший вплив на стан аграрної економіки мають явища, які майже або взагалі не належать до сфери виробництва чи управління або інших сфер, а перебувають у площині зовсім інших, досить складних

¹ Дослідження виконано в межах науково-дослідної роботи МОН України «Інституційне забезпечення сталого розвитку сільських територій в умовах адміністративно-територіальної реформи» (№ держреєстрації 0117U004254).

явищ, таких як корупційні та політичні процеси, неможливість та неготовність подолання старих та утворення нових інституційних пасток, які, в свою чергу, мають досить вагомий вплив на розвиток аграрної економіки і які можна виявити через призму теорії «path dependence».

Метою статті є розгляд основних положень теорії «path dependence», дослідження можливостей її застосування для становлення аграрного сектору національної економіки, окреслення проблем та перспектив українського аграрного сектору в межах цього підходу.

Виклад основного матеріалу. Аграрний сектор завжди мав значний вплив на загальний стан національної економіки України. Але сьогодні від його стану та подальшого розвитку залежить не лише стан національної економіки, але і національна та продовольча безпека, якість життя великої кількості сільського населення, експортні показники та надходження іноземної валюти, сприйняття України на міжнародній продовольчій арені і багато іншого, а сучасна аграрна економіка знаходиться не в найкращому стані. І на це впливають досить багато раніше закладених і дотепер не вирішених помилок, або інституційних пасток, які не дають розвиватися аграрному сектору на засадах сталості. Тобто бути конкурентоспроможним як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках, здійснювати наукоємне, а не енерго- та ресурсомістке виробництво, мати вільний внутрішній ринок, максимально нарощувати темпи інновацій, забезпечувати матеріальний добробут як сільського, так і міського населення тощо.

Зазначені характеристики передбачають необхідність реформування насамперед інституціональної структури країни. Проведення реформ передбачає коригування стратегії розвитку країни. В Україні, звичайно, існують стратегічні розробки, їх необхідно вдосконалювати з урахуванням досягнень економічної науки. Недоцільно копіювати чужий досвід, оскільки в іншому інституціональному середовищі неможливо очікувати відповідних результатів. Дослідження вітчизняних науковців це підтверджують. Наприклад, в Україні одним із напрямів реформ є запровадження страхової медицини, апелюючи до досвіду ефективної роботи такої моделі фінансування медицини за кордоном та відповідної реформи в Молдові. Однак реформа, яка була проведена в Молдові, не принесла бажаних результатів: практика «подяки в конвертах» та придбання необхідних ліків кращої якості власним коштом залишилась, але витрати населення збільшилися ще й на величину вартості медичної страховки, яка здебільшого виконує функцію пропуску до лікаря. Таким чином, необхідно модифікувати зарубіжний досвід з урахуванням власних ресурсних та інституціональних можливостей [6, с. 21].

Послідовність економічних змін, яка залежить від шляху розвитку, є прикладом того, як віддалені в часі події можуть суттєво впливати на кінцевий результат. Дослідження економічної історії технічних стандартів показали дуже широке розповсюдження так званих QWERTY-ефектів в різних галузях економіки. У сучасній літературі під QWERTY-ефектами розуміють усі види порівняно неефективних, таких, що стійко зберігаються, стандартів, які демонструють, що «історія має значення» [7, с. 105].

Залежність від попереднього розвитку є найбільш очевидною і піддається безпосередньому вивченню, не заглиблюючись у глибину віків, у період трансформації економічних систем.

Так, в Україні зміна суспільно-економічної форми і перехід на ринкові відносини дають змогу ідентифікувати низку рушійних сил, які сприяють появі залежності від попереднього розвитку. Наприклад, у техніко-технологічній сфері української промисловості все ще дуже складно із низки причин відмовитись від застарілого, зношеного морально і фізично обладнання на користь сучасних аналогів.

У цьому разі не можна обмежитися твердженням про недостатнє фінансування українських промислових підприємств, тому що більшість із них належать великим фінансово-промисловим групам з достатньою кількістю фінансів. Отже, й «історія має значення» [7, с. 105].

Слід наголосити на тому, що в аграрному секторі України вже здійснено досить велику кількість широкомасштабних структурних змін, які відбулися на тлі аграрної реформи, що розпочалася ще в 90-х роках минулого сторіччя. Так, аналізуючи положення Указу Президента України «Про Основні напрями розвитку агропромислового комплексу України» [8], слід наголосити на значних проблемних явищах, які відбувалися у сільськогосподарському виробництві на той час (рис. 1).

Отже, після проголошення 16.07.1990 р. державного суверенітету України прийняття 03.08.1990 р. концепції переходу України до ринкової економіки в Україні у промисловості розпочалася реальна приватизація. Посилилася вона після прийняття Закону України: «Про підприємництво» (7.02.1991 р.), «Про підприємства в Україні» (27.03.1991 р.), «Про господарські товариства» (27.09.1991 р.). Здійснювалася оренда промислових підприємств із подальшим їх викупом. Фабрики і заводи почали викупуватися їхніми працівниками, чим скористалися керівники підприємств із переробки сільськогосподарської продукції та інших підприємств промисловості, а селянина залишили за межами цього процесу [9, с. 27].

Виходячи із вищенаведених висновків провідних учених-аграріїв, можна дійти висновку про першу і найголовнішу інституційну пастку – це несприйняття селянина як реального власника та господаря на своїй землі. І на цьому тлі відбувається зародження іншої інституційної пастки – олігархічної, тобто концентрація великих масивів земельних ділянок у володінні та користуванні однієї політичної фігури чи бізнесмена. Вчасно не подолана та не вирішена, ця пастка спричинила досить негативний вплив на подальший розвиток аграрного сектору економіки нашої держави, і насамперед це не створення середнього класу на селі, тобто тієї рушійної сили, яка би забезпечила сталий розвиток аграрної економіки в майбутньому.

Здійснюючи подальші етапи аграрних перетворень, український уряд не зміг подолати досить великої кількості інституційних пасток, на яких наголошувала більшість вітчизняних науковців-аграріїв, які привели до досить стійких та негативних наслідків у минулому і вплинули на сучасний стан аграрного сектору національної економіки (рис. 2).

Аналізуючи процес аграрної реформи, слід зазначити, що на момент її проведення була сформована досить потужна її наукова підтримка. Але якщо переглянути хронологію розроблення та прийняття необхідних на державному рівні законів та їх затвердження, то неодмінно сформується чітка позиція щодо розтягнутості цього процесу у часі, що, звичайно ж, мало свій негативний вплив на результативність та ефективність проведених структурних змін під час проведення реформи.

Рис. 1. Причини аграрної реформи та визначені шляхи подолання кризового стану в аграрному секторі України станом на 1998–2000 рр.

Джерело: узагальнено автором на основі [8]

Рис. 2. Вплив інституційних пасток на подальший розвиток аграрного сектору держави

Джерело: дослідження автора

Так, починаючи з 1990 року фахівцями Інституту аграрної економіки розроблені, аргументовані та представлені досить доленосні для аграрного сектору економіки науково-практичні рішення, завданням яких було забезпечення максимально ефективних перетворень в аграрному секторі економіки та ринкового вектору майбутнього розвитку.

Виходячи з цього, Верховною Радою України прийнято Постанову «Про земельну реформу» (18.12.1990 р.), якою всі землі України оголошено об'єктом земельної реформи. Земельним кодексом України (18.12.1990 р.) визначено правовий режим передачі земель у довічне успадковане володіння громадянам і у постійне володіння сільськогосподарським підприємствам, установам та організаціям. З цього, по суті, почалися аграрні перетворення на селі.

Також вітчизняними науковцями-аграріями були розроблені та в подальшому прийняті Верховною Радою Закони: «Про селянське (фермерське) господарство» (20.12.1991 р.), «Про форми власності на землю» (30.01.1992 р.), «Про приватизацію майна державних підприємств» (04.03.1992 р.), «Про оренду майна державних підприємств та організацій» (10.04.1992 р.), Декрет Кабінету Міністрів України «Про приватизацію земельних ділянок» (26.12.1992 р.), Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарської виробництва» (10.11.1994 р.), Указ Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» (08.08.1995 р.); у 1997 р. – «Посібник з реформування сільськогосподарських та переробних підприємств», у 1999 р. – «Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва» (посібник у питаннях і відповідях), які адресно направили кожному сільськогосподарському підприємству.

Тим самим було створено умови для реформування сільськогосподарських підприємств на основі приватної власності на землю у поєднанні з колективною формою організації праці. Формування нових господарських структур ринкового спрямування передбачалося без порушення цілісності земельних комплексів через оренду земельних масивів (земельних часток – паїв). Пропозиції з цього приводу вносилися Президентові України. Було підготовлено проект Указу Президента України «Про оренду землі» (23.04. 1997 р.). Прийнятим указом, крім оренди земельних ділянок, передбачалося також оренда земельних часток (паїв), що відкривало шлях до формування господарських структур ринкового спрямування. Проте прийнятим Законом України «Про оренду землі» (6.10.1998 р.) цю норму не було підтверджено, що,

по суті, зупинило процес створення сільськогосподарських підприємств ринкового типу на основі оренди земельних часток (паїв) [9, с. 29].

Розроблений фахівцями Інституту аграрної економіки та підписаний Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» (підписаний 3 грудня 1999 р.) навіть у своїй назві містить основну проблему всього процесу проведення аграрних перетворень – це занадто великий проміжок часу від початку реформ до моменту їх завершення. Лише у жовтні 2001 р. Верховна Рада прийняла нову редакцію Земельного кодексу України, в якому були враховані всі положення Указів Президента України щодо реформування земельних відносин у нашій державі. Отже, фактично основна частина аграрної реформи (в частині земельних відносин) здійснювалася протягом 1990–2001 років, що, на думку багатьох науковців, є вкрай тривалим проміжком часу.

Натомість, досліджуючи процес реформ, що здійснювалися в Польщі в практично той самий час, слід зазначити про так звану модель «шокової терапії». Зазначена модель була запропонована та втілювалася економічним віце-прем'єром і одночасно міністром фінансів Польщі Лешком Бальцеровичем, її метою було якнайшвидше досягнення ринкових умов господарювання в державі.

У результаті «шокової терапії» і малої приватизації польська економіка з 1992 р. почала виходити з кризи. Щорічний приріст продукції, що випускається, становив близько 10%, з'явився активний торговий баланс із країнами Західної Європи, а рівень інфляції знизився до 1994 р. до 26% [10].

Тобто, не вдаючись до подробиць проведення реформи, слід констатувати, що основна її фаза, в тому числі і в сільському господарстві, була виконана за 4 роки.

Висновки і пропозиції. Отже, використовуючи основні положення теорії «path dependence», або залежності від попереднього розвитку, слід наголосити на доцільності її застосування для відпрацювання механізмів становлення та сталого розвитку аграрного сектору національної економіки. Вона дає можливість зробити аналіз вже здійснених етапів становлення, виявити припущені помилки та інституційні пастки, розробити шляхи їх подолання та знову продовжувати втілювати в життя заплановані структурні зміни. Так, у процесі дослідження проведених аграрних перетворень було значне затягування процесів реформування у часі; зволікання зі створенням господарських структур ринкового типу, що привело до втрати управління сільськогосподарськими формуваннями, контролю за збереженням у них основних засобів виробництва; власники земельних часток (паїв) ще не можуть безперешкодно позбавитися від неефективного орендаря і інші.

Список використаних джерел:

1. Arthur W.B. Competing Technologies, Increasing Returns, and Lock-In by Historical Events / Arthur W. Brian // The Economic Journal. 1989. Vol. 99. № 394. P. 116–131.
2. Норт Д. Институциональные изменения и функционирование экономики / Дуглас Норт. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. 180 с.
3. Латов Ю.В. Теория зависимости от предшествующего развития в контексте институциональной экономической истории / Ю.В. Латов, Р.М. Нуреев / URL: <http://ecsocman.hse.ru/text/16213105/>.
4. Пугачева Е.Г. Институциональные ловушки в свете теорий «QWERTY» и «path dependence» / Е.Г. Пугачева // Экономика Крыма. 2011. № 1(34). С. 242–244.
5. Пудичева Г.О. Залежність від попереднього розвитку («path dependence») української енергетичної системи / О.О. Дегтярьова, Г.О. Пудичева // Актуальні проблеми економіки. 2014. № 1(151). С. 79–85.
6. Поченчук Г.М. Економічна компаративістика: інституціональні аспекти / Г.М. Поченчук // Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. № 9. С. 18–22.
7. Дегтярьова О.О. Вплив залежності від попереднього розвитку на трансформацію економічних систем / О.О. Дегтярьова // Вісник соціально-економічних досліджень. 2013. № 2(49). Ч. 1. С. 104–108.

8. Указ Президента України «Про Основні напрями розвитку агропромислового комплексу України» від 29.04.1998 № 389/98. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/389/98>.
9. Лупенко Ю.О. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2014. № 7. С. 26–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2014_7_8.
10. Галичанка: як насправді робляться реформи: досвід батька «шокової терапії» Бальцеровича. URL: https://www.volynnews.com/blogs/blog_126/yak-naspravdi-robliatsia-reformy-dosvid-batka-shokovoyi-terapiyi-baltserovycha/.

Стоянец Н. В.

Сумський національний аграрний університет

ЗАВИСИМОСТЬ ОТ ПРЕДЫДУЩЕГО РАЗВИТИЯ («PATH DEPENDENCE») АГРАРНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Резюме

Исследованы основные положения теории зависимости от предыдущего развития «path dependence». Охарактеризованы основные направления и этапы аграрной реформы в Украине. Обобщены причины аграрной реформы и определены пути преодоления кризисного состояния в аграрном секторе Украины. Обосновано влияние институциональных ловушек на дальнейшее развитие аграрного сектора государства.

Ключевые слова: path dependence, Qwerty-эффект, аграрный сектор, аграрная реформа, институциональные ловушки.

Stoianets N. V.

Sumy National Agrarian University

DEPENDENCE ON THE PREVIOUS DEVELOPMENT («PATH DEPENDENCE») OF THE AGRARIAN SECTOR OF THE ECONOMY OF UKRAINE

Summary

The main theses of the theory of dependence on the previous development of «path dependence» were investigated. The main directions and stages of agrarian reform in Ukraine were characterized. The reasons of agrarian reform were generalized and the ways of overcoming the crisis state in the agrarian sector of Ukraine were determined. The influence of institutional traps on the further development of the agrarian sector of the country was substantiated.

Key words: path dependence, Qwerty-effect, agrarian sector, agrarian reform, institutional traps.

УДК 338.46

Тимохова Г. Б.

Харківський гуманітарний університет
«Народна українська академія»

ОСОБЛИВОСТИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО БІЗНЕСУ

У статті розглянуто класифікацію стратегій розвитку інтелектуального бізнесу на прикладі ринку юридичних послуг. Виділено основні механізми реалізації стратегій. Сформульовано висновок щодо особливості синергізму різних напрямів розвитку інтелектуального бізнесу.

Ключові слова: сфера послуг, інтелектуальні послуги, стратегії розвитку, синергізм розвитку.

Постановка проблеми. Відповідно до сучасної економічної теорії, нова економіка базується на русі не стільки матеріальних ресурсів, скільки на обміні і використанні ідей, знань, інформації, а людські знання і досвід є одним з найцінніших ресурсів суспільства. Вважається, що сьогодні саме знання і безперервне навчання стали критичними компонентами успіху. Безумовно, перехід людства до нової стадії свого розвитку в епоху, яку називають «постіндустріальним розвитком суспільства», вимагає відповідного проектування комерційних компаній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових дослідженнях неодноразово підкреслювалася важлива роль виробників інтелектуальних ділових послуг як постачальників і посередників у передачі знання й інформації іншим

організаціям. Найчастіше аналізують такі питання, як зміст, функції та основні види інтелектуальних послуг, визначення класифікаційних ознак інтелектуальних послуг, їх правове забезпечення, захист інтелектуальної власності тощо. Зазначені проблеми знаходяться у колі інтересів таких зарубіжних та українських учених, як І. Березін, В. Геєць, Г. Гавриш, С. Грицуленко, Я. Кузьмін, О. Кураленко, М. Вачевський, М. Дорошенко, В. Полохало, О. Марченко, П. Микитюк, Л. Федулова, В. Шапошникова та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак при всій науковій і практичній значущості дослідження цього сектору в літературі досить фрагментарні і мають переважно емпіричний характер, теорія ж знаходиться в зародковому стані, що значною мірою поясню-